



## KUTADGU BİLİĞ'DE KADIN

## WOMAN IN KUTADGU BİLİĞ

Zekiye Gizem DEBRELi<sup>1</sup>

### Özet

Yusuf Has Hacip tarafından XI.yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılmış Kutadgu Bilig, kültür ve edebiyat tarihimizde önemli bir yer tutar. Türk- İslam sentezinin en eski örneklerinden olan bu eser didaktik bir eserdir. Her iki dünyada da mutlu olmanın yollarını gösterir. Bu çalışmada Kutadgu Bilig’de ve dolayısıyla Karahanlı Türkçesinde kadın kavramını karşılayan sözcük ve sözcük grupları kullanım sıklığı ve bağlam açısından ele alındı. Böylelikle dönemin zihniyetinin, kadına yüklenen rolün daha iyi anlaşılması hedeflendi.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın, Kutadgu Bilig, Karahanlı Türkçesi

### Abstract

Written in the 11th century by Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig holds an important place in our culture and literary history. Kutadgu Bilig is the Turkish-Islamic synthesis is one of the oldest examples and a didactic work. Kutadgu Bilig shows ways to be happy in both worlds. In this research we have discussed the concept of women in Kutadgu Bilig. We have identified the words which means woman. We have these words listed according to frequency of use. We explained that these words are used in which context. Thus, in this era, the role attributed to the women was aimed at better understanding.

**Key Words:** Woman, Kutadgu Bilig, Karahanlı Turkish.

### Giriş

Dil, kültürün aynasıdır. Bir dilin söz varlığına bakılarak o ulusun yaşam biçimi, gelenekleri, dünya görüşü, tarih boyunca geçirdiği kültürel değişimler gibi pek çok konuda önemli ipuçları elde edilebilir. Bu nedenle bir ulusun kültürel tarihini aydınlatabilmek için tarihi metinlerdeki söz varlığına müracaat etmek gerekir.

<sup>1</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun. [bengizemdebrel@hotmail.com](mailto:bengizemdebrel@hotmail.com)

Türkçede “kadın” kavramını karşılayan sözcük ve sözcük gruplarıyla ilgili çok sayıda inceleme yapılmıştır. Bu incelemelerden bazılarını Akartürk Karahan “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar” başlıklı makalesinde ele almıştır (Karahan, 2006). Bazı araştırmacılar ise konuya söz varlığı açısından değil de tematik açıdan yaklaşmışlar ve “Türk kültüründe kadın” teması çerçevesinde meseleyi irdelenmişlerdir. Mesela Fuat Köprülü, Kutadgu Bilig’i Orhun Kitabeleriyle karşılaştırmış ve Kutadgu Bilig’de hakim olan anlayışın asla eski

Türk ideolojisi olmadığını söylemiştir. Eski Türk ananelerinde ve Halk destanlarında kadın: çocuğunun ilk ve başlıca mürebbesi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Oysa Kutadgu Bilig’de kadın, vefasız, faziletsiz; bu yüzden evden dışarı çıkarılmaması gereken bir varlıktır (Köprülü 1981: 168). Mehmet Kaplan da “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” (Kaplan, 1988) adlı incelemesinde hemen hemen aynı görüşleri belirtir.<sup>2</sup>

Biz ise bu çalışmamızda Kutadgu Bilig’de **kadın** kavramını karşılamak üzere tercih edilen sözcüklerin neler olduğunu, bu sözcüklerin hangi bağlamda ve ne sıklıkta kullanıldığını araştırdık. Araştırmamız sonucunda ulaştığımız verileri şöyle sıralayabiliriz:

### **Kutadgu Bilig’de Kadın için Kullanılan Sözcükler ve Sıklık Dereceleri:**

Kutadgu Bilig’de **kadın** kavramını karşılamak üzere tercih edilen sözcükler şunlardır:<sup>3</sup>

**1. kız:** kız, kız çocuk (**kız** sözcüğü eserde 37 kez **oğul kız**, 4 kez **rûmî kıızı**, 1 kez **kız oğlan**, 1 kez **kelin kız**, 1 kez **ew kıızı** şeklinde yani sözcük grubu olarak, 9 kez de yalın biçimde kullanılmış.)

**2. tişi:** dişi, kadın (26 kez)

**3. ana:** ana, anne (22 kez)

**4. kisi:** kadın, karı (11 kez)

**5. tul:** dul (10 kez)

**6. ewlik:** kadın (6 kez)

**7. kelin:** gelin (5 kez)

<sup>2</sup> Türk Kültüründe kadın ile ilgili diğer bazı önemli çalışmalar şunlardır: Çağatay, 1963: 13-49; Günay 2000: 129-148; Pilancı 2002: 71-82; Anıl 2004: 91-99; Aksoy, 2010: 149-166, Şişman, 2009.

<sup>3</sup> Kutadgu Bilig,deki beyitlerin okunuş ve anlamlandırmaları için R.R.Arat’ın **Kutadgu Bilig/ Yusuf Has Hacıp** (Kabalıcı yay. 2008) ile Semih Tezcan’ın “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine” adlı makalesi dikkate alındı.

**8. kurtğa:** acuze, kocakarı (3 kez)

**9. işi:** kadın (1 kez kullanılmış, 5080.beyitte **işiler** şeklinde)

**10. ewçi:** kadın (1 kez kullanılmış, 4496.beyitte)

### **KB’de Kadın İçin Kullanılan Sözcüklerin Anlamsal Yönü:**

**1. kız:** Eserde “kız, kız çocuk” anlamında kullanılmış. **Kız** sözcüğünün geçtiği bölümleri şöyle gruplandırabiliriz.

**Tört Sahabening Ögdisin Ayur** (Dört Sahabenin Övülmesini Anlatır) başlıklı dört sahabenin övgüsünün yapıldığı bölümde, Hz.Muhammed’in, kızlarından ikisini Hz. Osman ile evlendirmesinden bahsederken **kız** sözcüğü kullanılmıştır:

*fida kıldı barın nengin hem özin / yalawaç anga birdi iki kızın 56 “O (Hz.Osman) bütün malını ve kendisini feda etti; Peygamber de ona iki kızını verdi.”*

**Yaruk Yaz Faşın Uluğ Buğra Han Ögdüsin Ayur** (Parlak Bahar Mevsimini ve Ulu Buğra Han’ın Övülmesini Anlatır) Bahar mevsimiyle ilgili betimlemelerin yapıldığı bu bölümde kuş sesleri, kız seslerine benzetilmiştir:

*ular kuş ünün tüzdi ünder işin / silig kız okır teg köngül birmişin 75 “Keklik sesine bir ahenk vererek eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.”*

Ayrıca, 77.beyitte de kara çumuk kuşunun sesi nazlı bir kızın sesine benzetilmiştir..

**Söz Başı Kün Toğdı İlig Öze** (Söz Başı: Hükümdar Kün-Toğdı Hakkında) başlıklı bölümünde, 398.beyitten 461.beyte kadar devam eden bu bölümün ilk beytlerinde “dönek dünya”nın huyları anlatılıyor; anlatılırken de “dünya” bazen bir **kurtğaya** (acuzeye) bazen de bir genç **kıza** benzetilmiştir:

*bu irsel yayıg kılkı kurtğa ajun / kılınçı kız ol körse yaşı uzun 399 “Bu kocakarı dünya vefasız ve dönek huyludur; edası kız gibidir, ama bakarsan yaşı büyüktür.”*  
*ara kılkı kız teg kılınçı silig / sewütür sunup tutsa birmez elig 400 “Bazen edası kız gibidir, tavırları güzeldir, kendini sevdirebilir; fakat tutmak istedin mi elini vermez.”*

**Ay Toldı Kün Toğdı İlig Tapuğing Kelmişin Ayur** (Ay-Toldı’nın Hükümdar Kün-Toğdı’nın Hizmetine Gelişini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ay Toldu’nun hükümdarın şöhretini işiterek onun hizmetine girmek istediğini, bu isteğini Küsemiş adlı dostu aracılığıyla Hacıp’e ilettiğini görmekteyiz. Hacıp’in Ay Toldı’yla söyleşerek onu

sınadığını ve sonunda onun değerli bir insan olduğuna karar verdiğini şahit oluruz. Bu bölümde **kız** sözcüğü hem “nadir” anlamıyla hem de “kız” anlamıyla kullanılmıştır:

*bu mundağ kişiler bolur idi kız / bu kız kızlığı kıldı kız atı kız 564 “Bu gibi kişiler çok nadir olur nadirliği yüzündendir ki, nadire, kız adı verilmiştir.”*

**Ay Toldı Oğlu Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur** (Ay-Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Nasihat Verişini Anlatır) başlıklı Ay Toldı’nın oğlu Ögdülmiş’e öğütlerinden oluşan bu bölümde, sekiz beyitte **kız** sözcüğüne rastlamaktayız. Hepsinde de kız sözcüğünün **oğul kız**<sup>4</sup> biçiminde ikileme olarak kullanıldığı görülmektedir:

*yime yakıştı aymış bu türk buyruğı / körür köz yaruğı oğul kız okı 1163 “Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: oğul ve kız, gerçekte, gören gözün nurudur, demiş”*  
*oğul kız sakınçı bu tüpsüz tengiz / oğul kız sarıg kıldı kızgu mengiz 1164 “Oğul ve kız derdi dipsiz bir denizdir, al yanağı soldurur.”*

1165.beyitte **oğul kız** sözcük grubuna **kisi** sözcüğü de eklenmiştir:

*Kiming boldı erse oğul kız kisi/ negü teg kelir ol kişining usı 1165 “Oğlu, kızı, karısı olan biri nasıl rahat uyuyabilir.”*

*oğul kızda ötrü ata yir etin/ oğul kız atamaz atası atın 1166 “Oğul ve kız yüzünden baba daima eziyet çeker; fakat oğul ve kız atasının adını dahi anmaz”*

diyerek evlatların vefasızlıklarından şikayet edilmiştir.

*kiming oğlağı bolsa oğlu kıztı / angar yığlağı boldı munluğ özi 1223 “Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse , o kişiye ağlamak düşer; keder ona yazılıdır.”*

beytinde çocuk yetiştirirken onları fazla nazlamamak gerektiğine değinilmiştir.

*oğul kız isiz bolsa kılkı yangı / ol isiz ata kıldı ıdtı onğı 1225 “Çocukların tavrı hareketi kötüyse, o kötülüğü baba yapmıştır, çocuğu iyi olmaktan mahrum eden de odur.”*

denilerek çocuk eğitiminde babanın rolüne değinilmiştir.

*kısa tutsa oğlın ata öğretü / uluğ bolsa sewnür oğul kız yetü 1226 “Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp ona her şeyi öğretirse çocuğu gelişip büyüyünce sevinir”*

denilerek yine çocukların yetiştirilmesinde babanın önemli rolü olduğu vurgulanmıştır.

<sup>4</sup> Kutadgu Bilig’de oğul kız ikilemesine sık yer verilmiştir. Bu ikilemeyle “gençlik” dönemi anlatılır (Demirbilek 2014: 59-74.).

*oğul kızka öğretgü erdem bilig / bu erdem bile bolsu kılkı silig 1228 “Oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler.”*

beytinde de çocuk eğitiminden bahsedilmektedir.

**Ay Toldı Kün Toğdı İligke Kumaru Bitig Bitimişin Ayur** (Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya Vasiyetname Yazışını Anlatır) başlıklı Ay Toldu'nun Hükümdar Kün Toğdı'ya vasiyetname yazışının anlatıldığı bu bölümde, üç yerde **kız** sözcüğü geçiyor, üçünde de **oğul kız** şeklinde ikileme olarak kullanılmıştır:

*oğul kız sebebi ata ol ana / kılınç artasa ya itilse yana 1486 “Çocukların iyi veya kötü olmalarına ana babaları sebep olur.”*

*ayama oğul kızka berge yitür / oğul kızka berge bilig öğretür 1494 “Gerekirse oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula kıza bilgi öğretir.”*

Beyitte çocuk eğitiminde gerekirse “dayak”tan da yararlanılabileceği dile getirilmiştir.

*kiçiglikte bilse oğul kız neni / karıp ölmeginçe unutmaz anı 1495 “Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz.”*

**Ögdülmiş İligke Sü Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur** (Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır) Ögdülmiş'in Hükümdara kumandanın nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde, iki yerde **oğul kız** ikilemesine rastlamaktayız. Birisinde kumandanın çocukları, diğerinde ise kumandanın ölen askerlerinin çocukları kastedilmektedir. Üçüncü örnekte ise **kız** sözcüğü **kelin kız** olarak geçiyor ve kızların en sevinçli günlerinin evlendikleri gün olduğu belirtilmektedir:

*oğul kız kısım tip nengin irkmese / ya yir suw bağım tip kümüş tirmese 2278 “Çoluk çocuk ve karım diye mal toplamamalı, mülk ve bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalı”*

*kelin kız sewinçi küden tünleri / kür alp er küwençi çerig künleri 2380 “Gelin kızların sevinçli anları zıfaf geceleridir; cesur ve kahraman erkeğin iftihar zamanları da savaş günleridir.”*

*kalı ölmüş erse ağurlap kötür / oğul kız bar erse angar hak yitür 2403 “Eğer ölen olursa hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını ver.”*

**Odğurmuş Ögdülmiş Bire Munazara Kılmışın Ayur** (Odğurmuş'un Ögdülmiş ile Münazara Edişini Anlatır) bölümde, Ögdülmiş, Odğurmuş'a bazı öğütler vermektedir:

*kisi alğu toğsa oğul kız öküş / oğulsuz tise erke körksüz söküş 3371 “İnsan evlenmeli (eş almalı) ve birçok oğul kız sahibi olmalı; ‘oğulsuzdur’ demek, insan için bir hakarettir.”*

Soyun devamını sağlayacak evlatlara sahip olmak İslamiyet öncesinde de Türk kültüründe önemli bir değerdi. İslamiyetten önce oluşmuş ancak İslamiyetten sonra XV.yüzyılda- yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut Hikayelerinde de çocuksuz olmanın hakaret sebebi olarak kabul edildiğini Dirse Han oğlu Boğaç Han Hikayesinde görmekteyiz. Bu açıdan Dede Korkut Hikayeleriyle Kutadgu Bilig arasında bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz.<sup>5</sup>

*oğulsuz ölürde öküdi tilin/aya kin keligli oğul kız kılın 3373 “Oğulsuz insan ölürken pişman olup ey benden sonra gelen, oğul kız sahibi ol,dedi”* beytinde evlat sahibi olmanın önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır.

3371.beyt ile 3375.beytler arasında Ögdülmiş, Ogdurmuş’a oğul kız sahibi olmanın önemi ve gerekliliğini anlatıyor. 3376. beyitten itibaren ise Ogdurmuş, onun sözlerine, oğul kız hayırlı olursa senin dediklerin doğru olur ama hayırsız çıkarlarsa da insan bed-baht olacaktır denilerek itiraz edilmiştir:

*kalı bolsa isiz ulıtğay sini / özün ölse terkin unitğay sini 3378 “Eğer evlat hayırsız çıkarsa hayatta seni inletir; ölünce de seni çabucak unuttur.”*

*isiz kılğa atıñ öze kargışın / Sini sökge yat baz uluğlar başın 3379 “Senin adını kötüler, üstelik büyükler başta olmak üzere, bütün yat-yabancı beddua ederek sana söver.”*

*oğul kız yağı ol yağı ne kerek / yağsız tiriglik tağı edğürek 3380 “Oğul kız insana düşmandır, düşman neyine gerek; daha iyidir düşmansız hayat sürmek.”*

*ne edğü bilig birdi bilgi koyuğ / oğul kız atı erke kitmez oyuğ 3382 “Bilgisi derin olan insan ne iyi bilgi vermiştir; oğul kızın adı, insan için giderilemeyen bir gölgedir.”*

Sonraki dokuz beyitte de buna benzer sözler söylenilmiştir: “Oğul kız babası her türlü zahmete katlanır; bela ve mihnetleri de fil gibi yüklenir” ama evlat hayırsız çıkarsa

---

<sup>5</sup> Dede Korkut Hikayelerinden biri olan **Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı**’nda Bayındır Han bir ziyafet verir. Davetlilerin nasıl buyur edileceğiyle ilgili olarak da bir emir verir. “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin, oğlu kızı olmayana Tanrı Taala gazap etmiştir, biz de ederiz, iyi bilsin der.” (Ergin I, 1994 :4).

“ölen ana babasını bir kere olsun anmaz”, anasının babasının çektiği zahmetleri takdir etmez...

**Ewlik Negü Teg Almağmı Ayur** (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş Odgurmış’a evlenilecek ideal kızın özelliklerini anlatır; **kız** sözcüğü sadece 4477.beyitte ve **ew kıızı** ifadesi içinde geçer:

*usa ew kıızı al elig tegmedük / seningde adın er yüzün körmedük 4477 “Alacaksan el değmemiş, senden başka erkek yüzü görmemiş, bir aile kıızı almaya çalış”*

**Oğul Kıız Toğsa Neteg İgidğüsün Ayur** (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde Ögdülmiş, Odgurmış’a çocukların nasıl terbiye edileceğini anlatır. Bu bölümde verilen öğütleri şöyle özetleyebiliriz: Çocukların eğitim işini ana baba üstlenmeli, bu iş yabancılara bırakılmamalıdır. Çocukken verilen terbiye kalıcı olacaktır. Vakti gelince çocukların evlendirilmesi de önemlidir, özellikle kız çocuklarını evlendirmekte geç kalınmamalıdır.

Bu bölümde özellikle kız çocuklarının doğmasının memnuniyetsizlikle karşılanması, “yerlerinin toprağın altı veya mezara yakın olmasının” temenni edilmesi gibi adeta İslamiyetten önceki cahiliye dönemi zihniyetine yakışır tarzdaki sözler bugünün okuruna hayal kırıklığı yaratmaktadır:

*oğul kıız törüse sening ay tengin / ewingde igidğil igidme öngin 4504 “Senin ay gibi bir oğlun veya kıızın doğarsa onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.”*

*awurtası edğü kişi tut arığ / Oğul kıız arığ kopğa turğay farığ<sup>6</sup> 4505 “Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kıızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.”*

*oğul kıızka öğret bilig hem edeb / angar iki ajun anıng asğı tap 4506 “Oğluna kıızına bilgi ve edep öğret; her iki dünyada bu onlar için faydalı olur.”*

*oğulka kisi al kıızığ erke bir / sakınçsız tirilgil aya kutluğ er 4507 “Oğula kıızı al, kıızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mutlu insan.”*

*kızığ tutma ewde uzun begsizin / ökünç birle ölgey özünğ igsizin 4510 “Kızı çabuk evlendir, uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan bu pişmanlık seni öldürür.”*

<sup>6</sup> Tezcan,1991:46

*aya koldaş ardaş söz aydım kese / bu kız toğmasa yig tirig turmasa 4511 “Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.”*

*kalı toğsa yigrek anğa yir koyı / ewi bolsa hoşnu ölügler toyı 4512 “Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.”*

**Odğurmuş Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur** (Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Nasihat Edişini Anlatır) Odgurmuş bu bölümde, Ögdülmiş'e öğütler verir, kendisini bu dünyanın heves ve arzularına kaptırmamasını, ölümü hatırında tutup Allah'a içtenlikle ibadet etmesini tavsiye eder. Bu bölümde dünyanın fenalığından bahsederken “dünya” ile “kız” arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur:

*tükel kız kılınçlıg turur bu ajun / sini armasunu ay kılkı tüzün 6122 “Bu dünya tam bir kıza benzer o seni aldatmasın, ey yumuşak huylu.”*

85.bab **İlig Ögdülmişke Ta'ziyet Kılmışın Ayur** (Hükümdarın Ögdülmiş'e Başsağlığı Dileyişini Anlatır) başlıklı bölümünde, Odgurmuş'ın ölümünün ardından Hükümdar Kün-Toğdu'nun Ögdülmiş'e taziyede bulunuşunu ve aralarındaki konuşmaları görmekteyiz:

*oğul kız kemişti ata hürmeti / söküş boldı erke awuçğa atı 6491 “Oğul kız babaya hürmeti bıraktı; ihtiyar kelimesi insana hakaret sözü oldu.”*

Ögdülmiş bu sözleriyle devrin gidişatındaki bozulmadan şikayet etmektedir.

Yusuf Has Hacip betimlemelere yer verdiği birkaç beyitte “güneş” ve “**kız**”; “gökyüzü” ve “**kız**” sözcükleri arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur:

*yüzin kizledi yirke rumi kıızı / ajun kırtışı boldı zengi yüzi 3948 “Rûmî kıızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.”*

beyitte güneş batmış, her yer kararmıştır (6215.beyitte de hemen hemen aynı ifadelere yer verilmiş.).

*küjek yazdı rumi kıızı örtti yüz / kara saç boğuğı ajun toldı tüz 4885 “Rumi kıızı zülüflerini çözerek yüzünü örttü; her taraf kara zülüf rengini aldı.”*

beyitte de güneş, güzel bir kızın ıslıl ıslıl parlayan yüzüne benzetilmiş; bu kız saçlarını çözüp yüzünü örterek yüzünün aydınlatan parlaklığından insanları mahrum etmiştir.

*küle baktı örlep talu kız yüzi / yarudı bu dünya iri hem kıızı 4967 “ Yükselen güzel kız yüzü gülererek baktı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.”*



beyitte “**rumi kıızı**” ifadesi yok ama **kız** sözcüğü yine istiare yoluyla güneş anlamında kullanılmıştır.

*oğundi bađa kōrđi kōtrūp başın / kalık **kız** kŭler teg yirişti tişin 5827 “Uyandı ve başını kaldırarak yukarı baktı, gökyüzü kızların tebessümü gibi dişlerini gösterdi.”*

beyitte gökyüzü bir kıza, yıldızlar da istiare yoluyla güzel bir kızın dişlerine benzetilmiştir.

**2) Tişi:** Sözcük “dişi, kadın” anlamındadır. Metinde şu bölümlerde geçmektedir:

**Ay Toldı İligke Til Erdemin Söz Asığların Ayur** (Ay-Toldı Hükümdara Dilin Erdemini ve Sözün Faydalarını Anlatır) Ay Toldı’nın, Hükümdara dilin erdemini ve sözün faydalarını anlattığı bu bölümde, **tişi** sözcüğü iki yerde geçmiştir:

*ayıtmaklık erkek turur ay ilig / cevabı **tişi** ol yetürse bilig 979 “Ey hükümdar, iyice düşünürsen, sormak erkektir, cevap vermek de dişi.”*

**Tişi**ke bir erkek bolur kör eri/ anıngdın toğar toğsa iki urı 980 “Dişi için bir erkek koca olur; eğer doğarsa, bunlardan iki çocuk doğar.”

**Ay Toldı Oğlı Öđdŭlmiř’ke Ötlemişin Ayur** ( Ay-Toldı’nın Oğlu Öđdŭlmiř’i Öğütleyişini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ay Toldı’nın, oğlu Öđdŭlmiř’e öğütler verirken burada iki yerde **tişi** sözcüğüne rastlamaktatız:

***tişiğ** boşlağ ığma yapa tut kapuğ / **tişidin** tegir erke tengsiz kamuğ 1303 “Dişiysi boş bırakma, kapıyı kapalı tut; erkeğe her türlü uygunsuzluk dişiden gelir.”*

*yatığ ewke ığma çıkarma **tişiğ** / katılmazda aşnu sınağıl kişiğ 1304 “Yabancıyı eve sokma, dişiysi çıkarma; içli dişli olmadan önce kişiysi sına.”*

Dede Korkut Hikayelerindeki zihniyet ile buradaki zihniyet arasında bir tezat olduğunu görürüz. Dede Korkut Hikayelerinde “Tanrı misafiri” kavramı vardır, “konukseverlik” önemli bir değerdir. Eve bir misafir geldiğinde evde erkek olmasa bile kadın evin erkeğini temsil ederek o konuğu yedirip içirip ağırlamalı, evin erkeğini temsil etme görevini yerine getirmelidir. Makbul olan kadın budur. Dede Korkut bu kadın için hayır dualar eder, bu kadın tipinin Hz. Ayşe, Fatma soyundan geldiğini söyleyerek onları onurlandırır.<sup>7</sup> Oysa Kutadgu Bilig’de “kadın”a karşı bir güvensizlik var, “kadın”ın

<sup>7</sup> Dede Korkut dilinden ozan aydur: Karılar dört dürlüdü. Birisi řolduran řopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivüň tayađıdır. Birisi niçe söyler iseň bayađıdır. Ozan ivüň tayađı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuđ gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ađırlar ‘azizler gönderür. Ol ‘Ayře Fâtıma

evden dışarı çıkması da eve yabancı bir erkeğin girmesi de uygun görülüyor. Özellikle yemekte içmekte kadınla erkeği birbirine katmamak gerektiği aksi taktirde ölçünün kaçırılacağı söylenilmiştir:

*tışig katma erke yigü içgüde / kalı katting erse keçer keçgüde 4517 “Yemekte içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan ölçüyü kaçırırlar.”*

**Ögdülmiş İligke Sü Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur** (Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Hükümdara kumandanın nasıl olması gerektiğini anlatır ve 2283.beyitte kumandanın cesur olması gerektiğini söylerken “yüreksiz kişi”leri de kadına benzetilir:

*yağıda kereksiz yüreksiz kişi / yüreksiz kişi ol tışiler işi 2283 “Savaşta yüreksiz kişiler gereksizdir; yüreksiz kişiler, kadınlara benzer.”*

**Oğgürmiş Ögdülmiş’ke Dünyanın ‘Ayıbların Ayur** (Oğgürmiş Ögdülmiş’e Dünyanın Kusurlarını Anlatır) başlıklı bölümünde, Oğgürmiş, Ögdülmiş’e dünyanın kusurlarını anlatır. Oğgürmiş eserde zühd ve takva sahibi bir kişiyi temsil etmektedir. Bu dünyaya ait bütün arzu ve isteklerden kurtulup benliğini tamamen uhrevi olana adamak onun arzusudur. Burada yer vereceğimiz beytler onun zihniyetini yansıtan beyitlerdir.

*yimek içmek ol kör bu üçte biri / takı bir tışi ol awıtsa eri 3574 “Bu üçün (dünya zevklerinin üçünden) biri yemek içmektir; biri de erkeği avutan dişidir.”*

*takı bir tatıg bu tışi tatğı ol / soğuk suwka yunmak anıng yangı ol 3581 “Başka bir zevk de dişî zevkidir; buna mukabil soğuk suyla yıkanmak vardır.”*

*negü tir eşitgil bu beyt ayguçı / tışi hem oğul kız üzer er küçi 3583 “Bu beyti söyleyen ne der, dinle; dişî ve oğul kız erkeğin gücünü keser.”*

*tışi birle şuhbet idi keğ tatıg / soğuk suwka yunmak yanıtı katıg 3584 “Dişîyle beraber bulunmak çok güzel bir zevktir; fakat buna karşılık soğuk suyla yıkanmak zordur.”*

*tışi şuhbeti me bu erlik otın / öçürmek için ol birer sa‘atın 3608 “Dişîyle bulunmak da ancak bazı anlarda erkeklik ateşini söndürmek içindir.”*

**Ögdülmiş Oğgürmiş’ka Beglerke Tapınmak Törüsün Tokusın Ayur** (Ögdülmiş Oğgürmiş’a Beylere Hizmet Edişin Töresini ve Usulünü Anlatır) başlıklı bölümünde,

---

şoydur hanım. Anuñ bebekleri yetsün. Ocağuna bunçıluyun ‘avrat gelsün. (Ergin I, 1988:76).Dede Korkut Kitabında aile içinde kadının rolü için bkz.: Demirbilek 2012: 1-11.

Ögdülmiş, Ogdurmuş'a beylere hizmet ederken dikkat etmesi gereken hususları anlatır. Bu bölümde bir yerde **tişi** sözcüğüne rastlanılmıştır:

*teşi teg yimegil yime tawrağın / silig bolma artuk tişi teg sağın 4132 "Yerken obur gibi yeme, acele etme; fakat dişi gibi de fazla nazlanma."*

**Ewlik Negü Teg Almağın Ayur** (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Ogdurmuş'a evlenilecek ideal kızın özelliklerini açıklıyor, öğütler veriyor. 4475.beyitte "Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara" dedikten sonra bu kızın özelliklerini sıralamaya başlıyor. 29 beyitten oluşan bu bölümde 7 kez **kisi**, 5 kez **ewlik**, 3 kez **tişi**, 1 kez **ewçi**, 1 kez de **ew kıızı** sözcükleri kullanılmış. Biz burada sadece **tişi** sözcüğünün geçtiği beytleri örneklendireceğiz. Diğer sözcükleri ise ayrıca ele alacağız. **Tişi** sözcüğünün kullanıldığı beyitler:

*kalı bulsa edgü sağınuk tişi / yawa kılma alğıl ay edgü kişi 4498 "Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan bu fırsatı kaçıрма derhal evlen, ey iyi kişi."*

Sonraki beytlerde "iyi ve takva sahibi" bir kadının zenginlik, güzellik, asalet gibi özelliklere de sahip olacağını bu yüzden kadında en çok aranan dört özelliğin de bu kadın tipinde bulunduğunu ve böyle bir kadının ideal eş olduğu belirtilmiştir:

*kılınçı köni erse körki kelir / tişi körki kılğ ol biligli bilir 4500 "Ahlakı dürüst olan güzel görünür, kadına güzelliğini veren tavır ve davranışlarıdır."*

*muni teg bulur erse sen bir tişi / katığlan yawa ıdma ersig kişi 4503 "Böyle bir kadın (ahlaklı ve takva sahibi) bulursan çabuk davran; fırsatı kaçıрма, ey mert yiğit."*

**Oğul Kız Toğsa Neteg İgiğüsün Ayur** (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Ogdurmuş'a çocukların nasıl terbiye edileceğini anlatır. Bu bölümdeki ilk beyitler (4504.-4513.beytler) çocukların nasıl terbiye edileceğiyle ilgilidir; 4513.beyitten itibaren "kadın"lara nasıl muamele edilmesi ile ilgili öğütlere yer verilmiştir. Bu beytlerden çıkardığımız sonuç şudur: Evin erkeği sadece çocukların vasisi değil adeta evin kadının da vasisi olarak kabul edilmekte, kadının sorumluluğu da erkeğe verilmektedir. Kadın adeta çocuk gibi kabul edilmiş; kendi davranışlarının sorumluluğunu alamayacak, kendi başına bırakılırsa hata edebilecek eksik bir insan olarak gösterilmiştir:

*tişilerni ewde küdezgil tuçı / tişining taşı teg bolumaz içi 4513 “Kadınları her vakit evde koru; kadının içi dışı gibi olmaz.”*

*yatıg ewke ıdma çıkarma tişig / körüp yolda alğan köz ol bu kişig 4514 “Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları gören göz onların gönlünü çeler.”*

*tişig katma erke yigü içgüde / kalı katting erse keçer keçgüde 4517 “Yemekte içmekte kadınları erkeklere katma, eğer katarsan ölçüyü kaçıırırlar.”*

4518.beyitte de 4514.beyitte olduğu gibi kadını dışarı salma yoksa yoldan şaşar denilmiştir.

*tişi aşlı et ol küdezgü etig / yıdır et küdezmese bolmaz itig 4519 “Kadının aslı ettir, eti korumalı; gözetmezsen et kokar, bunun çaresi yoktur.”*

Bu bölümde “kadın”la ilgili söylenmiş tek olumlu söz 4520. beyitte söylenilmiştir:

*ağır tut tişig sen negü kılsa bir / ewing kapğı bekle yırak tutğıl er 4520 “Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma.”*

*vefâ yok bularda ozadın berü / közi kaçça bakşa bu köngli naru 4521 “Bunlarda öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa gönülleri oraya akar.”*

*cefâ birle önmiş igidmiş yıgaç / yimişi ağu ol angar bolma aç 4522 “Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvesi zehirdir, ona karşı iştah ve ihtiras besleme.”*

Sonraki üç beyitte de nice kudretli, sıhhatli, namlı ve şöhretli kahramanların kadın yüzünden nasıl mahvolup gittiği, toprak olduğu, “diri diri yere gömüldüğü” söylenilmiştir:

*neçe ming azıglıg eren erkeki / tişilerde ötrü üzüldi köki 4523 “Nice binlerce kudretli ve erlerin eri erkek, kadınlar yüzünden mahvolup gitmiştir.”*

*neçe kızgu englig yüzi suwluğ er / tişilerde ötrü özi boldı yir 4524 “Nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırıl pırıl parlayan erkek, kadınlar yüzünden toprak olup gitmiştir.”*

*tümen ming külüg çawlıg ersiglerig / tişiler anı yirke kömdi tirig 4525 “Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanı diri diri yere gömmüşlerdir.”*

Bu bölümün son beyti 4526.beyttir. Bu beyitte Yusuf Has Hacıp, adeta bir bela gibi gördüğü “kadın”ı Allah’a havale etmekten başka bir çare bulamaz:

*negü teg küdezgü olariğ tutup / küdezigli tengri küdezsü utup 4526 “Onları nasıl zapt ve rapt altına alabilirsin; meğerki her şeyi koruyan Tanrı onlarla başa çıksın.”*

**İlig Ögdülmişke Ta’ziyet Kılmışın Ayur** (Hükümdarın Ögdülmiş’e Başsağlığı Dileyişini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ogdurmuş’ın öldüğünü ve Hükümdar’ın, Ögdülmiş’e taziye ziyaretine geldiğini görmekteyiz. Hükümdar ile Ögdülmiş arasındaki konuşmalardan oluşan bu bölümde Ögdülmiş, zamanenin gidişatındaki bozulmadan şikayet eder. “Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı.” (6469.beyt) “Doğruluk gitti, yerine nice eğrilik geldi; Tanrı için iş gören tek bir kişi bile kalmadı” (6475.beyt) gibi sözlerle içinde yaşadığı devri eleştirmektedir.

Bu bölümde **tişi** sözcüğünün sadece 6474. beyitte kullanıldığını görmekteyiz.

*biliglig köni söyleyümez sözün / tişide uwut kitti örtmez yüzün 6474 “Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu; kadınlardan hayâ gitti, yüzlerini örtmezler.”*

**3) ana:** **Ana** sözcüğü Kutadgu Bilig’de çoğunlukla “**ana ata**” şeklinde ikileme halinde kullanılmıştır, bu ikilemeden bağımsız olarak kullanıldığı durumlarda da sadece çocuğu dünyaya getiren varlık olarak kendisinden bahsedildiğini yüceltici veya yerici bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir:

*ata arkasındın toğulsa oğul / ana karnı menzil kaç aylık amul 1378 “Oğul babasının dölünden çıktıktan sonra, ana karnı onun için birkaç aylık istirahat menzildir.”*

*anasında toğsa atansa atı / müsafir bolup mindi öğlek atı 1388 “Anasından doğup adı verilince yolcu olarak zamane atına biner.”*

**Ana ata** ifadelerinin geçtiği bölümlerde (651,1219,1486,1569,3389,5158, 5159.beyitler) çocukları yetiştirmenin babanın görevi olduğu, çocukları yetiştirme işinin başkalarına bırakılmaması gerektiği, çocuklar iyi yetiştirilirse ananın babanın bundan mutluluk duyacağı aksi takdirde kötü yetişmiş çocukların ölmüş anasını atasını anmayacağından, kötü davranışlarıyla anasının atasının adını lekeleyeceğinden bahsedilmiştir.

**4) Kisi:** Sözcük “kadın, karı” anlamındadır. Metinde şu bölümlerde geçmektedir: **Ay Toldı Oğlı Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur** (Ay Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Nasihat

Verişini Anlatır) başlıklı bölümünde, **kisi** sadece 1165.beyitte, **oğul ve kız** sözcükleriyle beraber, “bir kimsenin karısı ve çocukları” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

*kiming boldı erse oğul kız kisi / negü teg kelir ol kişining usı 1165 “Kimin karısı,oğlu, kızı varsa o kişi nasıl rahat uyuyabilir.”*

**Odğurmuş Ögdülmiş Birle Munazara Kılmışın Ayur** (Odğurmuş’ın Ögdülmiş ile Münazara Edişini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Odğurmuş’a aile kurmanın gerekliliğine dair öğütler vermektedir.

*kisi alğu toğsa oğul kız öküş / oğulsuz tise erke körksüz söküş 3371 “İnsan evlenmeli (eş almalı) ve birçok oğul kız sahibi olmalı; ‘oğulsuzdur’ demek, insan için bir hakarettir.”*

Soyun devamını sağlayacak evlatlara sahip olmak İslamiyet öncesinde de Türk kültüründe önemli bir değerdi. İslamiyetten önce oluşmuş ancak İslamiyetten sonra-XV.yüzyılda- yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut Hikâyelerinde de çocuksuz olmanın hakaret sebebi olarak kabul edildiğini Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde görmekteyiz. <sup>8</sup>Bu açıdan Dede Korkut Hikâyeleriyle Kutadgu Bilig arasında bir paralellik olduğunu söylenebilir:

*negü ter eşitgil kişi ödrümi / Uruğ kesmegüke kisi ol emi 3372 “İnsanların seçkini ne der dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır.”*

**Ewlik Negü Teg Almağnı Ayur** (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Odğurmuş’a evlenilecek ideal kızın özelliklerini açıklıyor, öğütler verilmiştir: 4475.beyitte “Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara” dedikten sonra bu kızın özelliklerini sıralamaya başlanır. 29 beyitten oluşan bu bölümde 7 kez **kisi**, 5 kez **ewlik**, 3 kez **tişi**, 1 kez **ewçi**, 1 kez de **ew kıızı** sözcükleri kullanılmıştır. Bu bölümde **kisi** sözcüğünün kullanıldığı beyitler:

*özüngde koğı al kisi alsa sen / beğük tüpke yakma bulun bolğa sen 4479  
“Evleneceksen kendinden aşağı derecede biriyle evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun.”*

---

<sup>8</sup> Dede Korkut Hikayelerinden biri olan **Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı**’nda Bayındır Han bir ziyafet verir. Davetlilerin nasıl buyur edileceğiyle ilgili olarak da bir emir verir. “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin, oğlu kızı olmayana Tanrı Taala gazap etmiştir, biz de ederiz, iyi bilsin der.” (Ergin I, 1994:4).

*kisi alsa özde koğı al köni / sewinçin keçürgey sen ödlek küni 4481*  
“Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biriyle evlen; ömrünü huzur içerisinde geçirirsin.”

*kisi alma alsa özünge kırı / sen alğıl sakınuk erenler eri 4483* “Ey takva sahibi kişi, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen.”

*bularda talusun ayayın sanga / kisi alğı erse kulağ tut manga 4490* “Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen bana kulak ver.”

*aya körk tilegli kişi edğüsi / kisi körki kılma budun külgüsi 4493* “Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik arama, âleme maskara olursun.”

*tözü halk sewer ol kisi körkini / meger tengr fazlı küdezse anı 4494* “Kadının güzelini herkes arzular, fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir.”

*sakınuk tile sen kisi ay büğü / sakınuk bolunsa bolur törteğü 4502* “Ey hakim insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, bu dört şey onda birleşmiş olur.”

52

4502.beyitte verilen öğüt Peygamberimizin bir hadisiyle<sup>9</sup> de örtüşüyor. Yani Yusuf Has Hacip, temsili bir tip olan Ögdülmiş’e bu sözü söyleterek okuyucuya da İslam’a uygun bir öğüt vermiştir.

**Oğul Kız Toğsa Neteg İğidğüsin Ayur** (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, **kisi** sözcüğü sadece 4507.beyitte geçmektedir:

*oğulka kisi al kızığ erke bir / sakınçsız tirilgil aya kutluğ er 4507* “Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mutlu insan”

**5) tul:** Sözcük “dul” anlamında kullanılmıştır. **Tul** sözcüğü metinde genellikle iki şekilde kullanılmıştır. Ya betimleme bölümlerinde benzetme veya kişileştirme yapılırken ya da toplumun korunmaya muhtaç insanlarından biri olarak “fakir, dul ve yetimler” ifadesi içinde kullanılmıştır. Betimlemelerden birinde (84.beyt) Kün-Toğdu’nun hükümdar oluşu yeryüzündeki canlı cansız bütün varlıklarca sevinçle

<sup>9</sup> Abdullah İbn Amr (radıyallahu anhuma) anlatıyor: “Resulullah aleyhisselam buyurdular ki: ‘Güzellikleri sebebiyle kadınlarla evlenmeyin. Çünkü güzelliklerinin onları alçaltacağından korkulur. Onlarla mal ve mülk sebebiyle de evlenmeyin, zira mal ve mülkün onları azdıracığından korkulur. Fakat onlarla diyaneti esas alarak evlenin. Yemin olsun, burnu kesik, kulağı delik siyahi dindar bir köle (dindar olmayan hür kadınlardan) efdaldir. (Canan 2012: 190)

karşılanmış ve yeryüzü iç karatıcı dul elbiselerini çıkarıp beyaz kürklü elbiselerini giymiştir:

*tümen yılda berü tul erdi tulas / bu **tul** tonı suçlup örüng keğtim as 84 “Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giyisisini çıkarıp beyaz kakımdan elbise giydim.”*

Diğer betimlemelerde ise (5029. ve 5824.beyt) akşam olup havanın karadığı zamanlardaki dünyanın görünümü dul bir insanın kıyafetlerine, görünüşüne benzetilmiştir:

*ajun **tul** tonın keğti kaşın tügüp / kalık yek yüzi teg kararadı ongup 5029 “Dünya ıstırap içinde tekrar dul elbisesini giydi; gök, şeytan yüzü gibi soldu kararadı.”*

*koğı ıdı kesme yaruğ yüz tudı / kalık **tul** tonı keğtibilin badı 5824 “Gök dul elbisesini giydi ve belini bağladı; zülfünü dağıtıp parlak yüzünü kapadı.”*

2473.beyitte bir “hacip”in sahip olması gereken özelliklerinden bazıları şöyle sıralanmıştır: “Onun çok akıllı, alçakgönüllü olması gerekir; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül gerekir.”

6487.beyitte ise devrin gidişatından şikayet edilmiş ve “Yoksul, dul ve yetimlere şefkat gösteren yok; dünyayı başka kalıba koydular da hayrete düşen yok” denilirken yine dul sözcüğü fakir ve yetimlerle beraber kullanmıştır.

**6) ewlik:** Dizinde sözcüğün anlamı “kadın” olarak belirtilmiştir. Eserde daha çok erkeğin evli olduğu kadın, evlenilecek kadın veya evin hanımı anlamında kullanılmıştır.

**Ewlik Negü Teg Almağnı Ayur** (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Ogdurmuş’a evlenilecek ideal kızın özelliklerini açıklıyor, öğütler verilmiştir:

*kalı **ewlik** almağ tilese özüng / talusın tile keğ yiti kıl közüng 4475 “Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara.”*

*kim **ewlik** alayın tise törtte taş / ağın almaz ewlik aya erde baş 4486 “Kim evlenmek isterse şu dört kadınla evlenir, ey erkeklerin ileri geleni.”*

*biregü bay **ewlik** tiler üstiküp / tağı biri körklüg tiler köz tikip 4487 “Biri zengin kadınla evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.”*

*aya bay tilegli sen **ewlik** talu / bulun bolmağıl sen ay bilgi tolu 4491 “Ey seçkin ve bilgili, sen zengin bir kadınla evlenmek isteyerek kendini onun esiri durumuna sokma.”*



**Ögdülmiş Odgurmışka Aşka Barmağ Törüsün Ayur** (Ögdülmiş Odgurmış'a Ziyafete Gidişin Adabını Anlatır) başlıklı bölümünde, Ögdülmiş, Odgurmış'a bir ziyafete katıldığında nasıl davranması gerektiği ile ilgili öğütler verir:

*aşığ tatğanu yi sen elging sunup / sini körse ewlik sewinsün turup 4607 “Yemeğe elini uzat, haz ve arzuyla ye; ev hanımı seni görerek sevinsin.”*

7) **kelin**: **Kelin** sözcüğü eserde genellikle benzetme amacıyla kullanılmıştır:

*kişi kirmedük ilke kirse kalı / kelin teg bolur er ağın teg tili 494 “Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.”*

3540. ve 3567. beyitlerde “dünya”nın gönül çelici özelliğinden bahsedilirken dünya “süslü bir gelin”e; 3839. beyitte ise güneşin doğuşu anlatılırken “güneş” bir gelinin yüzüne benzetilmiştir:

*bezenip bu dünya özin körkitür / itinmiş kelin teg köngül yilgütür<sup>10</sup> 3540 “Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi gönüleyecanlandırır.”*

*tuzakçı körünmez mengin körkitür / bezenmiş kelin teg köngül yilgütür 3567 “Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi gönül çeler.”*

*toğardın butıklandı ot teg yalın / yarudı yangı yüz açar teg kelin 3839 “Doğudan ateş gibi alev dallandı ve gelin yüzünü açmış gibi dünya aydınlandı.”*

8) **kırtğa**: “kırtğa” sözcüğü eserde üç yerde kullanılmıştır (399, 1547, 3541.beytler). Üçünde de “dünya” ile benzerlik ilişkisi kurularak “dünya”nın dönekey, güvenilmez özelliklerinden bahsedilirken kırtğa (acuze) benzetmesi yapılmıştır:

*bu irsel yayığ kılkı kırtğa ajun / kılnıç kız ol körse yaşı uzun 399 “Bu kocakarı dünya vefasız ve dönekey huyludur; edası kız gibidir, ama bakarsan yaşı büyüktür.”*

*bu kırtğa kılnıç bu ol öngdisi / kerek öngdi tutğul kerek tönğdisi 1547 “Bu dünya acuzesinin huyu ve adeti budur; ister beğen, ister beğenme.”*

*köngül birse kırtğa bolur bir turı / yağa ying tutar künde kesmez urı 3541 “(Dünya) gönül verirsen huysuz bir acuze olur; yakaya yene yapışır, dırdırının ardı arkası kesilmez.”*

<sup>10</sup> ST, s.74. Arat'ın “yilkitür” olarak okuduğu bu sözcük Semih Tezcan tarafından “yilgütür” olarak düzeltilmiştir.

9) **işi**: Bir beyitte kullanılmıştır. Burada kadın “sözüne güvenilmez, dönecek bir insan” olarak gösterilmiştir:

*tilin sözlemiş sözde yanmaz eren / sözünde yanıqlı işiler sanı 5080 “Erkek verdiği sözden dönmez, sözünden dönenleri sen kadın bil.”*

10) **ewçi**: Bir kere kullanılmış ve “Ewlik” ile benzer bir kullanımının olduğu görülmektedir:

*uruğluğ tarıglıg beğükler tili / beğükrek bolur bolma ewçi kılı 4496 “Soyu sopu büyük olanlar yüksekten konuşur; sen kadın esiri olma.”*

### **Kutadgu Bilig’de Kadının Konumuna Toplu Bir Bakış**

#### **A) “Kız” Çocuğu Rolüyle Kadın:**

Kutadgu Bilig’de “kız” sözcüğü çoğunlukla evlat anlamıyla kullanılmış, evlat olarak ele alındığında da genellikle “oğlan kız” ikilemesinden bağımsız olarak ele alınmamıştır. Sadece birkaç beyitte “kız” sözcüğü “kız evlat” kast edilerek bağımsız olarak ele alınmış ancak tamamen menfi bir yaklaşım sergilenmiştir: “Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.”(4511.beyt), “Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.”(4512.beyt)<sup>11</sup>

564.beyitte ise bu nefret söyleminin tamamen zıttı olan ifadelere rastlamaktayız.. Bu beyitte Yusuf Has Hacip: “Değerli kişilerden bahsederken böyle değerli kişiler nadir bulunduğu için nadire kız denilmiştir.” diyerek kız sözcüğü ile nadir sözcüğünü eş anlamlı kılarak kız çocuğunu yüceltmıştır. Ancak bu olumlu yaklaşım sadece bu beyitte görülmekte eserin genelinde olumsuz yaklaşım ağır basmaktadır.

Çocukların eğitimi ile ilgili olarak verilen öğütler sadece kız çocukları için değil genel olarak verilmiş öğütlerdir. Çocukların hayırlı birer evlat olmaları için küçük yaşta eğitilmeleri gerektiği, bunun ana babaların özellikle de babaların görevi olduğu, bu görevin ana baba haricinde başka birilerine bırakılmaması gerektiği, çocuk eğitiminde gerekirse “dayak”tan da yararlanılabileceği dile getirilmiştir.

---

<sup>11</sup> Kız-erkek ayrımı ile ilgili dikkate değer bir başka beyit de 4575.beyttir. Bu beyitte belirtildiğine göre birkaç çeşit ziyafet varmış; düğün ziyafeti, oğlan doğumu veya oğlan sünneti vesilesiyle verilen ziyafet gibi. Yani oğlan dünyaya gelince ziyafet veriliyor; ama kız doğunca ziyafet vermeye gerek duyulmamaktadır.

Vakti gelince çocukların evlendirilmesi, özellikle kız çocuklarını evlendirmekte geç kalınmaması gerektiği belirtilmiştir. Çocuk sahibi olmanın eziyetlerinden bahsedilmiş, bu eziyetler karşısında çocuklardan saygı ve kadirşinaslık beklenmiş; atasını anasını unutmaması, atasının adına leke sürdürmemesi yeterli görülmüştür.

### **B) “Ana” Rolüyle Kadın:**

**Ana** sözcüğü eserde genellikle **ata ana** ikilemesi içinde ebeveynlerden biri anlamıyla kullanılmıştır. **Ata ana** ikilemesinden bağımsız olarak kullanıldığında ise çocuğu doğuran dolayısıyla neslin devamını sağlamak için gerekli varlık kastedilmiştir. Ancak çocuk doğduktan sonrası için önemli bir rolü yoktur; çünkü çocukları yetiştirmek daha çok babanın görevi olarak kabul edilmiştir. Hatta evin erkeği sadece çocukların vasisi değil adeta evin kadının da vasisi olarak kabul edilmekte; kadının sorumluluğu da erkeğe verilmektedir. Kadın adeta çocuk gibi kabul edilmiş; kendi davranışlarının sorumluluğunu alamayacak, kendi başına bırakılırsa hata edebilecek eksik bir insan olarak gösterilmiştir. Bu yüzden de evde kapalı tutulması uygun görülmüştür.

56

### **C) Evlenilecek İdeal Eş Olarak Kadın:**

Kutadgu Bilig’e göre erkekler evlenmek istedikleri kadında dört özellik aranılır. Bu dört özellik: Güzellik, asalet, zenginlik ve takva sahibi olmak. Aralarında en makbul olanı iyi ahlak ve takva sahibi olmaktır; çünkü bu özelliğe sahip olan kadının hal ve tavırları güzel olacağından göze güzel ve asil görünecektir. Ayrıca iyi ahlak ve takva sahibi kadın müsriflik etmeyeceği için eşinin zenginleşmesini sağlayacaktır. İşte bu nedenlerle bir erkek nadir bulunan bu tip bir kadınla karşılaşırsa hiç tereddüt etmeden bu kadınla evlenmelidir. Bu düşünceler peygamberimizin bir hadisiyle de örtüşmektedir.

### **D) Eş Olarak Kadın:**

Kutadgu Bilig’de erkeğin eşine nasıl davranması gerektiği ile ilgili olarak da öğütler verilmektedir. Eve yabancı erkek sokmamak, kadını evden dışarı salmamak, yemekte içmekte kadınla erkeği karıştırmamak bu öğütlerden bazılarıdır. Eserde kadına karşı bir güvensizlik hâkimdir. Kadın erkeğin dengi olmaktan çıkmış, korunması gözetilmesi gereken yarı çocuk yarı yetişkin bir varlık olarak görülmüştür.

Hatta bazı beyitlerde kadın sinsi, döneke, güvenilmez bu yüzden de tehlikeli bir varlık olarak gösterilmiştir.

### **E) Mazmun (Benzetme) Olarak Kadın Kavramının Kullanılması:**

Betimleme bölümlerinde “kadın” üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: Işıl ışıl parlayan yüzü, inci gibi dişleriyle genç kız yüzü bazen güneşe, bazen gökyüzüne benzetilmiştir. Saçlarını çözüp, yüzünü saçlarıyla gizlediğinde karanlık basıyor gece olmakta; gülümsediğinde dişleri yıldız gibi parlayarak geceyi aydınlatmaktadır. Bahar gelince yeryüzü dul elbiselerini çıkarıp süslü bir geline dönüşüvermektedir.

“Dünya” veya “Ajun”un kötülendiği bölümlerde “dünya/ajun” ile “kadın” arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Her ikisinin de döneke, güvenilmez olduğu belirtilmiştir. Dünyaya veya kadına gönlünü kaptırmanın sonunda üzüleceği, bu yüzden ikisine de fazla bağlanmamak gerektiği vurgulanmıştır.

Eserde kadın, “sözünden döner” ve “yüreksizdir” algıları hakimdir ve sözünden dönen, yüreksiz olan erkekler kadına benzetilmiştir.

### **F) Eserde Olmayanlar Üzerinden Bir Değerlendirme:**

Bazı durumlarda elde olan veriler kadar olmayanlar da anlamlı olabilir. Mesela Kutadgu Bilig’de çok eşliliğin varlığına işaret edecek herhangi bir sözcük bulunmamaktadır. Kutadgu Bilig alegorik bir eserdir. Dört kavramı temsil eden dört kişi (Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş, Odgurmış) arasında geçen konuşmalardan oluşmuştur. Bu dört ana kahramanın yanı sıra Hacip, Küsemış (Ay Toldı’nın dostu), Kumaru (Odgurmış’ın kölesi) gibi yan kahramanlar da vardır; ancak herhangi bir kadın kahraman yoktur. Hatta herhangi bir kadın ismine de yer verilmemiştir. Sadece bir yerde “apalı havalı” ifadesinde “hava” adı geçer ancak orada da Âdem ve Havva birliktedir, doğrudan Hz. Havva kastedilmemektedir. Bu durum kadının toplumdan soyutlanmışlığını, toplumda kendisine bir yer verilmediğini kanıtlar niteliktedir.

### **Sonuç**

Yusuf Has Hacip’e göre kadının makbulü hayâ ve takva sahibi olanıdır; ancak bu özelliğe sahip kadınlar da nadir bulunur. Kadınların çoğu döneke huyludur, sözüne güven

olmaz, arzu ve heveslerinin peşinde sürüklenip gidebilir ve böylece hem anne-babalarını hem kocalarını mahva sürükleyebilirler.

Kız ve erkek çocukların küçük yaşta eğitilmeleri gerektiğinden bahsedilmiştir; ancak “kız” çocuk söz konusu olunca bu eğitime de çok güvenilmiyor olunmalı ki bu kız ve kadınların kilit altında tutulması, vakti gelince derhal evlendirilmesi, evden dışarı çıkarılmaması, eve erkek sokulmaması ana-babalarına ve kocalarına bir utanç getirmemeleri için özellikle tavsiye edilmiştir. Yusuf Has Hacıp’in “kadın” ile ilgili görüşlerini bu şekilde özetlemek mümkündür.

## KAYNAKÇA

- AKSOY, Numan (2010). “*Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü*”, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 185, s. 149-166.
- ANIL, A.Yılmaz (2004). “*Kutadgu Bilig’de Kadın*” Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, S. 32, s.91-99.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2008). Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963). “*Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler*”, TDAY-Bellekten 1962, s. 13-49, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CANAN, İbrahim (2012). Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte, c.17, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- DEMİRBILEK, Salih (2012). “*Dede Korkut Oğuznamelerinde Aile Kurumu*”, VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap yayınları.
- ..... (2014). “*Kutadgu Bilig’de Gençlik Kavramı*”, Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslar arası Kongresi Bildirileri, c. 2, 59-74 s., Samsun.
- Ergin, Muharrem (1994). Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile. Ankara:TDK Yayınları.
- Günay, Umay (2000). “*İslamî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi*”, The Journal of Academic Social Science Studies. 5(5):129-148.
- Kaplan, Mehmet.(1988). “*Dede Korkut Kitabı’nda Kadın*”, Mehmet Kaplan’dan Seçmeler I (Haz.İ.Enginün, Z.Kerman).Ankara: KTB Yayınları.
- Karahan, Akartürk (2006). “*Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine*”, Bilkent Üniversitesi 1. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri. Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat(1981). Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- PİLANCI, Hülya (2002). “*Anadolu Ağzlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme*”, Kadın Araştırmaları Dergisi, Doğu Akdeniz Üni.Yayınları, C:III, S: 2, s. 71-82.
- ŞİŞMAN, Bekir (2009). Kadın Evliya Menkıbeleri, İstanbul: Şule Yayınları.

TEZCAN, Semih (1981). “*Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*”, TTK- Bellekten, C. XLV/2, S. 178, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.